SZALAY KÁROLY: A MAGYAR SZATÍRA SZÁZ ÉVE

Bp. 1966. Szépirodalmi K. 529 l.

Nyilvánvaló Szalay Károly törekvése, amelyet e kötetével is bizonyítani szándékozik: az irodalmi szatíra és humor vitathatatlan értője akar lenni. Az 1963-ban megjelent könyve, a *Szatíra és humor* című elsősorban az alapfogalmak tisztázását és elemzését tűzte ki céljául. Már akkor és abban a munkájában kitűnt, hogy számtalan buktatóval kell szembenéznie e téma kutatójának. Előttünk lévő könyve pedig világosan bizonyítja, hogy a konkrét elemzéseket nem a világirodalmi távlatokra kell irányítania a szerzőnek, hanem elsősorban a magyar irodalomtörténetírás elért és nemrégiben hatalmas vállalkozásban is rögzített eredményeihez kell alkalmazkodnia, de — minden bizonnyal — egyes megállapításaival vitatkoznia is lehetséges. Vagyis: a magyar irodalomnak több, változatos irányzatokat és stílusokat magába foglaló korszakát vette figyelembe. Szembe kellett néznie olyan, a szűkebb tematikát tágítani igyekvő tendenciákkal is, amelyekre ő maga már könyve elején felhívja a figyelmet: „A szatírikus, humoros irodalom történetének vizsgálatához a nem szatírikus, nem humoros, de bíráló művek története is hozzátartozik, mert nagyrészt azok a témák, motívumok, jellemek, amelyek a szatíra és humor tárgyai, előbb vagy egyidőben nem komikus formában is fölbukkannak — éppen a bíráló jellegű alkotásokban" (5.). Mindezzel csupán azt szeretnénk jelezni, hogy — a magyar szatíra száz évéről szólva, azt elemezve — ilyen nagy tematikát aligha lehet szigorúan rendszerezett felépítés és elemző módszer nélkül, akár szűkítetten is egyetlen kötetben elvégezni. Szalay Károly a fentebb említett korábbi kötetében lefektetett bizonyos — általa is elért — eredményeket, kiváltképp arra törekedve, hogy a szatírát, a humort és a komikumot elkülönítse egymástól. Érdemes idézni a *Szatíra és humor* című kötetének egyik fontos tételét, amely szerint „a szatírikus és humoros ábrázolás közötti döntő különbség, hogy a szatírikus osztályfogalmakban gondolkodik, az emberi hibákat, gyarlóságokat a közösség szemszögéből, a társadalmi fejlődés szempontjából ítéli meg. Az egyes emberi fogyatékosságok ily módon egy-egy osztály tulajdonságaiként kerülnek be a szatírikus műbe. — A humoros író ezzel szemben az emberi hibákat mint általános és osztálytársadalmak szempontjából független jelenségeket ítéli meg. Főleg a kapitalizmus nyújt erre sok példát..." (401.). Mindegyiknek célja és feladata tehát a kinevettetés, s ennek elérése érdekében nem közömbös az író magatartása, világnézete stb. Ebbe a képbe kell szervesen beillesztenie azt a már korábban megállapított tételt, hogy ti. a szatíra *ábrázolási mód* (Szalay Károly előtt ezt néhány év előtt részletesen elemezte Mészáros István) amely nagyonis függ az író magatartásától. Tökéletesen igazoltnak is látszik ez, ha a világ- vagy a magyar irodalom szatírikus műveire gondolunk.

Eddig inkább Szalay Károly *korábbi* megállapításaival foglalkoztunk, hiszen jelen munkája azokhoz kapcsolódik szervesen, hiszen mindmáig hiányzott a szatíra-, humor- és komikumnak a magyar irodalomban való vizsgálata, azoknak a mi irodalomtörténetünkben való elhelyezése és elemzése.

Mivel könyve és módszere elsősorban irodalomtörténeti, helyes lett volna bizonyos esztétikai igényű, általánosabb érvényű megállapításokat is az elemzés menetébe illeszteni; annál inkább, mivel — elsősorban — a korszakok változó stílusait állítja a középpontba (ebben lényegesen el is térve korábbi könyvének tárgyától, illetve módszerétől, amely művében — célkitűzésének megfelelően — a szatíra, a humor, a komikum és a műfajok kapcsolatát elemezte). Ennélfogva nem úgy hiányoljuk az elvi megállapításokat, mint a könyvhöz csatolható, de el is hagyható függeléket, — hanem mint mondanivalójának szerves részét. Ennek kellett volna sokkal inkább helyet biztosítania, mint a néha és néhol bosszantóan eluralkodó tartalmi ismertetéseknek. Szalay Károly — ez aligha tagadható — sokkal jobban birtokában van anyagának, hogysem a legjellemzőbb vonások felvillantása helyett egyes művek tartalmait ismertesse, még ha a szatíra szempontjából is! A lényeges mozzanatokra így jobban ráirányítaná az irodalmilag ugyan iskolázott, de nem mindenben egyenlő intenzitással tájékozódni képes olvasó figyelmét, másfelől helyes támpontot adna a további kutatások számára, a szakkutatók részére.

Ilyenformán feladata e művében most már legalábbis hármas rétegeződésű: a világirodalomhoz képest szűkebb területen mozog; az elvi megállapításokat a konkrét nemzeti irodalom jelenségeinek elemzése nyomán kell megszövegeznie; figyelembe kell vennie azt, hogy — a téma iránti szélesebb érdeklődésnél fogva — nemcsak a szűkebb szakmai köröket tarthatja szem előtt, hanem az irodalmilag művelt szélesebb közönséget is. Szalay Károly kísérlete úttörő jellegű, magán viselve az ilyen vállalkozás többnyire tapasztalható erős és gyönge oldalait, hálás és gyanakvó fogadtatásokat.

Szintézisre törekvése részben járt sikerrel; többnyire sejteti azokat az erővonalakat, amelyeknek kitapintása még további kutató-

munka feladata lesz. A tárgyban alapos ismerete, jártassága biztosította számára, hogy élesszeműen és találóan ismerjen fel egész sor jelenséget, ilymódon híván fel a figyelmet a szatíra, a komikum és a humor egyezéseire és különbözőségeire, s mindezek kapcsolatát pl. az egyes korszakok stílusával. Persze, mindjárt hozzá kell tennünk, ez mindenekelőtt a szigorúbb rendszerezést tenné kötelezővé a szerző számára, amely egyben fel is mentené őt a leírásoktól, s műve sokkal elvibbé válna. Azt várja az olvasó, hogy Szalay Károly műve, elemzése és rendszerezése nyomán is nyilvánvalóvá váljék: melyek is voltak irodalmunknak kiemelkedő, felfelé ívelő szakaszai, melyek a mélypontok; erőteljesebben kellett volna bemutatnia, hogy a felvilágosodás és a nyelvújítás korában, majd követő reformkorban, a történelmi feltételeknek is megfelelően, mily mértékben alakult ki a szatírikus ábrázolási mód lehetősége (Bessenyei, Csokonai, Kazinczy műveiben, Kölcsey elméleteiben, Kisfaludy Károly vígjátékaiban, Petőfi munkáiban), de bemutatva azt is, hogy 1849 után — éppen az előző korszakok nagyszerű és társadalmilag is indokolt felfelé íveléseihez képest — mily mértékű volt a zuhanás, mily talajtalanná vált a szatírikus ábrázolás lehetősége. Ennek erőteljes kidomborítása nem történt meg kellő mértékben. Pedig ennek a munkának az alapvetéseit Szalay Károly elvégezte, számos problémára irányítja a figyelmet, olyanokra, amelyek a legutóbbi időben is foglalkoztatták a szakembereket: a műfaj kérdései, a realizmus problémái, a polgári és reakciós szatíra, mindezek társadalmi gyökerei és íróikban fellelhető s műveikben elemezhető feltételei, ízlés- és stílusirányok váltakozásai stb., stb. Sajnálni való, hogy elemzései közben pl. csak a „reakciós szatírát" elemzi (persze ez esetben is jobban támaszkodva megalapozott és helytálló irodalomtörténeti megállapításokra), de olyan belső problémákat legfeljebb csak jelez (ha ugyan jelez), mint pl. Bessenyei és Kónyi kapcsolata (éppenséggel Bessenyei nyomán).

A megalapozott és elfogadott, bevett és helytálló, a legkényesebb igényeket is kielégítő irodalomtörténeti megállapításoktól való indokolatlan eltávolodás azért néha meg is bosszulja magát. Ti. kialakul egy olyasfajta szatíra-központúság, amely gyakran csalóka távlatokat alakít ki, megbontja az egészséges arányokat. Ez visszahat a módszerre is. Kármán szentimentalizmusát tekintve pl. Szalay Károly téved, amikor az író műveiben sokkal kevesebb racionalitást feltételez, mint volt ténylegesen. Elegendő, ha Waldapfel József úttörő monográfiájára, Szauder József megjegyzéseire utalunk, s felhívjuk arra a figyelmet, hogy csak a *Fanni hagyományai*ban lelhetők fel egyértelműen a szentimentális vonások, más műveiben csak igen csekély és annak távoli hatásával számolhatunk. Az alapvető feltételek elemzéséhez és tisztázásához — műfaji problémákat vizsgálva — aligha szerencsés dolog *A magyar regény kezdetei* című mű egyes megállapításaira hivatkozni, holott azok korántsem vezetnek megnyugtató álláspontra, inkább futó ötleteken alapulnak (a humoros próza elterjedésének jelenségeire gondolunk).

Szalay Károly törekvése tiszteletre méltó. Úgy érezzük azonban, hogy bizonyos helyes megállapításai és következtetései mellett, tulajdonképpen nyersanyagot adott. Helyes a kérdésfelvetése, de ilyen összetett probléma megoldásánál nem a legszerencsésebb az elemzési módszere. Gondoljunk csak arra, hogy a stílusirányok stb. mellett, különösen az 1840-es években és 1849 után olyan kérdések kerülnek erőteljesen napirendre, mint politikum és irodalom, társadalom és irányzatosság, csalódás és műfajválasztás stb. dialektikus kapcsolata.

Részletmegfgiyeléseit dícséri, hogy Szalay Károly mily helyesen mutat rá olyan korábbi egyszerűsítésekre, aminő pl. Révai Józsefé volt a Kölcsey-tanulmányban, s amelyet — a romantika irányait vizsgálva — már a korábbi években Szauder József jónéhány ponton korrigált (227. skk l.). Más korszakról szólván: helytállónak kell tartanunk, mint *részletmegállapítást*, amit *A nagyidai cigányok*ról mond el (Arany lényeges pályafordulóit is bemutatva és értékelve), vagy amit megállapít az *Aranytrombitá*ról, megmutatva a a mű jelentőségét és kijelölve irodalomtörténeti helyét. Úgy tűnik, hogy Szalay Károly sokkal több helytálló következtetésre jut az 1849 utáni korszakra nézve, mint az azt megelőzőről; így nagyon találó, amit *A civilizátor*ról elmond, kiváltképp Széchenyi döblingi műveinek *A civilizátor*ral való hasonításai érdemelnek több figyelmet (de talán több kontrollt is).

Szalay Károly úgy vizsgálja a szóban forgó száz év magyar irodalmát (az 1760-as évek és az 1860-as évek közötti korszakot), hogy gyakran magára hagyja olvasóit az ő számára magától értetődő terminusok erdejében, egymást váltó korszakok útvesztőiben. Bizonyos, hogy átgondoltabb, leszűrtebb, jobban tömörített, a magyar irodalom főirányait kellőbben szem előtt tartott elemző munkában ezek az útvesztők csökkennének. Lehetséges, hogy egy új, a XIX. század utolsó harmadát és a XX. század elejét tárgyaló műben sok minden tisztázódna, hiszen a szerzőhöz — ez tagadhatatlanul érezhető, könyvét olvasva — ez a korszak közelebb áll. Mert való igaz, hogy bár fölényesen bánik tárgyával, s kétségtelenül elismert szakembere a szatíra- és humor-kutatásnak, azért nem lehet a sémákat mechanikusan alkal-

mazni minden korszak irodalmi stb. jelenségeire. Úgy tűnik, ez az oka annak, hogy az egymást követő, s a szatíra és humor tárgykörébe tartozó művei közül a *Karinthy Frigyes*ről szóló (1961) sikerült a legjobban. Távolodva a XX. századtól — megállapításai elbizonytalanodnak, elnagyoltakká válnak. Pedig törekvése és célkitűzése helyes!

Kovács Győző

DSIDA JENŐ: VERSEK

A bevezetőt írta: Szemlér Ferenc. A bibliográfiát összeállította: Réthy Andor. Bukarest, 1966. Irodalmi Könyvek. 557 l.

Dsida Jenő első kötete, a *Leselkedő magány* 1928-ban jelent meg; a második, a *Nagycsütörtök* 1933-ban, a harmadik, az *Angyalok citeráján* 1938-ban, már a költő halála után. 1907 májusában született, 1938 június elején halt meg; mindössze harmincegy évet élt. „Élete rövid volt, azt is súlyos szervi szívbaj árnyékolta — írja Szemlér Ferenc. — Mégis olyan költői művet hozott létre, amelyet figyelmen kívül hagyni megbocsáthatatlan könnyelműség lenne."

De ilyen „megbocsáthatatlan könnyelműséget" nem akar, nem is akart elkövetni senki. Dsida Jenőt irodalmi tudatunk mindig számontartotta, és mindig nemzedékének és korának legjobbjai közt. Már 1944-ben megjelentek *Válogatott versei;* a közismert irodalompolitikai holdfogyatkozás után az elsők között volt, akik „a helyükre kerültek", egy újabb és bővebb válogatott kötettel, a *Tóparti könyörgés* cíművel, 1958-ban. Hét év mulva újabb kis válogatás látott napvilágot, *Arany és kék szavakkal* címmel, egy olyan sorozatban, amely többek között egy-egy költő népszerűségét is tanúsítja. És természetesen nem feledkezett meg Dsida Jenőről az új magyar irodalomtörténet sem. „A két világháború közötti erdélyi magyar irodalom egyik legnagyobb költői tehetsége" állapítja meg mindjárt első mondatában a róla szóló, természetszerű sommásságában is okos és helytálló cikk. Mentesnek érezhetjük tehát magunkat a megbocsáthatatlan könnyelműség bűnétől; és nemcsak „sejtjük" (bár „helyesen" sejtjük), mint Szemlér Ferenc mondja, hanem nyilván tudjuk, és a róla való — többékevésbé kényszerű — hallgatás idején sem felejtettük el „a tényt, hogy Dsida Jenő költészete szellemi örökségünk elvitathatatlan része, és hogy saját múltunk gyanánt eltéphetetlen szálakkal kapcsolódik irodalmunk jelenéhez és jövőjéhez". Épp ezért különös öröm számunkra ez a most megjelent, minden eddiginél jóval bővebb, bár sajnos, nem teljes gyűjtemény (Dsida néhány jelentéktelen és néhány jelentős versén kívül hiányzik belőle a — valószínűleg befejezetlenül maradt — *Tükör előtt* című verses önéletrajz, mely annak idején az *Angyalok citeráján* egyik „meglepetéseként" gyanítanunk engedte, merrefelé folytatódott volna a költő útja, ha hirtelen be nem rekeszti a halál). A teljesség (föltehetőleg) csak Réthy Andor lelkiismeretes és nagyon hasznos versjegyzékére és bibliográfiájára vonatkozik, ami egyben egy valamikor talán mégiscsak megvalósuló teljes kiadásnak is alapja lehet. S bár lenne több óhajnál és tanácsnál Szemlér Ferenc megjegyzése „egy eljövendő monográfiáról", főként pedig Dsida prózájának és levelezésének kiadásáról.

A kötetnek mintegy a harmadát eddig könyvben kiadatlan, majdnem felerészben kéziratos hagyatékból származó versek adják. 1923-tól 1938-ig, *Rettenetes virágének* címmel. Nem módosítják a költő eddig is ismert képét. Többségük a *Leselkedő magány* előzménye vagy annak anyagával egyidejű; legjelentősebbek az utolsók, a betegség, kórház, haláltudat versei, mint a *Már majdnem elfeledted*, vagy a *Lássuk, vajon itt* kezdetű, ezzel a tragikus legyintésű végső szakasszal:

> Boldog lennék már, de zokogva boldog,
> bárha eljutnék rogyadozva, mászva
> bús betegszobám napos ablakáig.
> Ez se lehet már.

A járni már „rogyadozva" sem igen bíró költő, — barátja, Kiss Jenő tanúsága szerint — a *Tükör előtt* korrektúráját még maga nézte át. „Olyan érettnek vágyom ezt a versem, — mint ízes alma szeptemberi fán": ez az intonálás bizonyára nem pusztán a műfaj, az ilyen stanzákban írt verses regény hagyományos kelléke; Dsida Jenő alighanem őszintén úgy érezte, hogy ezzel eljutott valamiféle „érettségre", teltségre, élet és költészet, *Dichtung und Wahrheit* valamilyen szintézisére. Jó férfihangszert emleget; „lassan készülj el, szépséges, komoly—nagy költemény, magadat szövögetve", írja, és „megfontolt és bölcs gazdagodásról" beszél. Mindenesetre ebben a költeményben fogalmazta meg a legvilágosabban a maga *ars poetikáját*, ebben határozta meg a legtudatosabban költészetének természetét is, esztétikai szándékát is, mintegy erénnyé váltva az alkata adta kényszerűségét, s büszkén vállalva a maga „kicsiny lantját" és könnyed közvetlenségét.